

The Athens Review

Ιούλιος - Αύγουστος 2015 • Έτος 6ο - Τεύχος 64 - Τμήτ 5€

Αθηναϊκή Επιθεώρηση του Βιβλίου

of books

ΧΟΥΛΙΟ ΚΟΡΤΑΣΑΡ

Claudivia Costanzo Dalatoη, Ελευθέριος Μακεδόνας, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος

Η νομιμοποίηση της ακροδεξιάς

Βασιλική Γεωργιάδου

Τέρμα η λιτότητα, εμπρός για τη λιμοκτονία

Πέτρος Μαρτυρίδης

Γιατί δεν γράφω ποίηση

Άρης Μπερλής

Κολμ Τομπίν

Γκίνττον Λουίς-Κραυσ

Σρεμπρένιτσα: 20 χρόνια από τη γενοκτονία

Άζρα Νουχεφέντιτς, Φίλιπ Νταβιντ
Λεωνίδας Χατζήπροδρομίδης

Η εξέγερση της Κροστάνδης

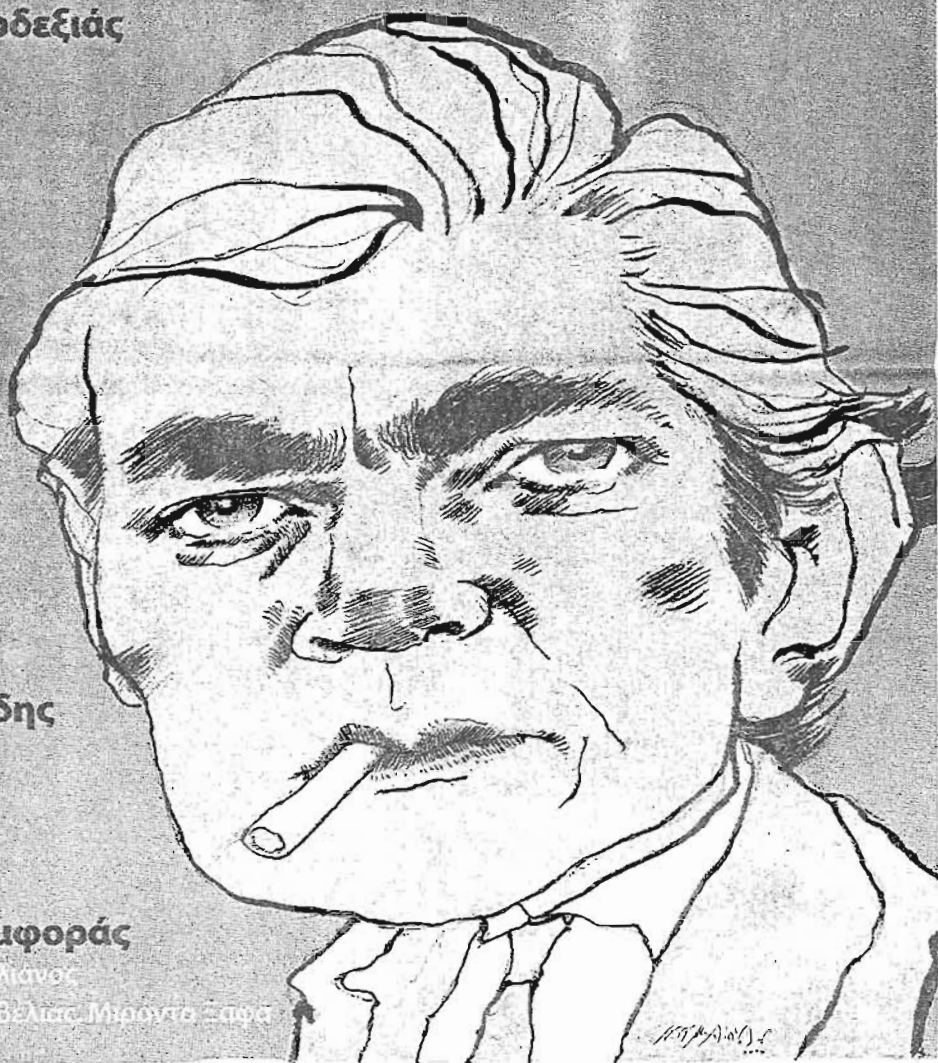
Αλεξάνδρα Ιωαννίδου

Η ποιητική των ερειπίων

Δημήτρης Δημητρούλης

Το Δημοψήφισμα της συμφοράς

Γάσπα Αβρανταίνις, Περικλής Σ. Βαλλιανός,
Σταυρός Ζουμπουλάκης, Χ.Ε. Μαράβελιας, Μιρόντο Τσάφτ

Μανώλης Βασιλάκης

Η Ζωή Βισίνσκι της Βουλής

ISSN 1792-0914

9 771792 091002

Η ποιητική των ερειπίων

Ανάμεσα στον Γιώργο Σεφέρη

Από τον ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΗΜΗΡΟΥΛΗ¹

1.

«Στην ύπαρξη», γράφει ο Χάιντεγκερ, «υφίσταται μια μόνιμη έλλειψη πληρότητας, η οποία δεν μπορεί να αποφευχθεί». Αυτή η έλλειψη, αυτή η αίσθηση ότι είσαι «ριγμένος» στον κόσμο, ευθύνεται για τη σύλληψη της ανθρώπινης ύπαρξης ως κάτι αποσπασματικό και ατελές, πιασμένο στον ιστό μιας χρονικής μη αυθεντικότητας, παγιδευμένο σε μια καταδικασμένη επανάληψη της προσπάθειας να αποκτήσει η χρονικότητα αρχή και τέλος. Οι όροι του Χάιντεγκερ *Geworfenheit* και *Verfallen* αναφέρονται στην κατανόηση της ύπαρξης ως ήδη πάντοτε εντός του χρόνου και της ιστορίας, χωρίς καμιά πιθανότητα να υπερνικηθεί το τυχαίο. Το είναι εν τω κόσμω (*Dasein*) στην ιστορική του υλικότητα κυβερνάται από το συμπτωματικό και το αποσπασματικό. Αυτή η εμπειρία καλλιεργεί μια ισχυρή τάση προς την ολοκλήρωση και την πληρότητα που διαρκώς αναβάλλεται.

Το αδύνατον της επιδίωξης δεν την καθιστά λιγότερο ελκυστική. Στην πραγματικότητα είναι ακριβώς το αδιέξοδο της στέρμονης αναζήτησης που ερεθίζει τη φαντασία και υποδεικνύει μια κρυφή αιτιώδη σχέση ανάμεσα στον στοχασμό και τη νοσταλγία του αυθεντικού. Δεσμευμένα από αυτή την παραδοχή, τα ανθρώπινα όντα φαίνεται να υπάρχουν αναφορικά προς ένα όλον το οποίο ποτέ δεν εμφανίζεται ως τέτοιο, ουδέποτε πραγματώνει τις απέραντες δυνατότητές του, αλλά είναι πάντα εκεί σε μια κατάσταση αυτή, η επιθυμία να μάθουμε τι είναι κρυμμένο γίνεται ανάγκη. Η επακόλουθη περπλάνηση για πληρότητα και ενότητα, όταν προβάλλεται σε μια υποθετική ολότητα, διευρύνει το ρήγμα ανάμεσα στο φαντασιακό υποκείμενο στην κατακερματισμένη μορφή του και στο Πραγματικό ως κάτι υπεράνω πληρότη-

Φιγάλεια, ναός Επικουρείου Απόλλωνος, 1963. Το φωτογραφικό υλικό του άρθρου είναι από το *Οι φωτογραφίες του Γιώργου Σεφέρη*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000.

τας, ως ένα απόλυτο όλον. Ο Λακάν εννόησε αυτό το Πραγματικό σε μια κατάσταση σιωπηλής πυκνότητας, απαλλαγμένο από χάσματα, κενά και ρωγμές: μια κενή ταυτότητα που αντιστέκεται στη συμβολοποίηση.

Μεταφερόμενες στο πεδίο της γλώσσας οι έννοιες του κατακερματισμού και της μη-πληρότητας προσαρμόζουν τους όρους τους και διαπραγματεύονται τις εντάσεις τους μέσω του σχήματος της συνεκδοχής. Είναι ο ρητορικός αυτός τρόπος που κάνει δυνατή, στη γλώσσα, την ανευπαράσταση του όλου με την αναφορά του μέρους και αντιστρόφως. Όπως επισήμανε ο Πολ ντε Μαν στις *Αλληγορίες της Ανίγνωσης*, «η συνεκδοχή που

υποκαθιστά το μέρος με το όλον και το όλον με το μέρος είναι στην πραγματικότητα μια μεταφορά, αρκετά ισχυρή να μετασχηματίζει μια χρονική συνάφεια σε μια ατέρμονη διάρκεια... Η συνεκδοχή είναι ένα από τα οριακά σχήματα λόγου, η οποία, εξαιτίας της χωρικής της φύσης, δημιουργεί την αυταπάτη μιας σύνθεσης μέσω ολοποίησης».

Οι δύο ουσιαστικοί όροι στο παράθεμα είναι «ατέρμονη διάρκεια» και «σύνθεση μέσω ολοποίησης». Η γλώσσα, από την ίδια της τη φύση, δανείζει τις εικονιστικές της δυνατότητες στη δημιουργία μιας αυταπάτης, η οποία ταυτοχρόνως βεβαιώνει και μετριάζει την απορία για την «ερριμμένηότητα» της ανθρώπινης ύ-

παρξης. Η αυταπάτη αντλεί τον συσκοτιστικό συμβολισμό της από τον λόγο της «ολότητας» και του «αείρου», υποβαθμίζοντας ό,τι είναι μερικό, αποσπασματικό και χρονικό σε απλή ένδειξη μιας απύσας πληρότητας. Η συνεκδοχή επιτρέπει τη συνδιαλλαγή με το πρόβλημα της μη πληρότητας μέσω μιας στροφής στη χρήση της γλώσσας, στροφή η οποία αναπτύσσει τη δική της μεταφορική ανταπόκριση σε ό,τι ο Φρίντριχ Σλέγκελ ονόμασε *sehnsuchi nach Unendlichem*, λαχτάρα για το άπειρο.

Δίχως ποτέ να επιτυγχάνει το πλησίωμα της ολότητας ή του απόλυτου, η γλώσσα δημιουργεί ένα πεδίο από υποκαταστάσεις ή ανταλλαγές, επαρκώς ποιητικές για να εξανθρωπίσουν τον άνθρωπο και να του δώσουν τη δυνατότητα να αναπαριστά (σε άπειρες εκδόχές) εκείνη την επιθυμία που ονομάζεται τάση προς το ασύλληπτο. Πίσω από τις διεργασίες της γλώσσας ωστόσο παραμένει εν δράσει, εσωτερικευμένο, το δυναστευτικό πρόβλημα του χρόνου. Είναι η αδυναμία να συλλάβουμε τον χρόνο, ή να ακολουθήσουμε την κίνησή του, που οξύνει την κρίση ταυτότητας ενός εμπειρικού υποκειμένου. Η χρονικότητα γίνεται κατανοητή μόνον όταν αποκτά πρόσωπο και διεκδικεί μια θέση στη γλώσσα.

Η επιθυμία να γνωρίσουμε ό,τι δεν δύναται να γίνει γνωστό είναι η αυτή με εκείνη που αναζητά ενότητα και ολότητα σε έναν κόσμο διασκορπισμένων μερών και κομματιών. «Έχουμε παρειτηθεί», παρατηρεί ο Ντελέζ, «από την αναζήτηση μιας ενότητας, η οποία θα μπορούσε να ενώσει τα κομμάτια, από ένα όλον το οποίο θα συνολοποιούσε τα θραύσματα. Άλλωστε είναι ο χαρακτήρας και η φύση των μερών ή κομματιών να αποκλείουν τον Λόγο είτε ως λογική ενότητα είτε ως οργανική ολότητα. Ομως υπάρχει, πρέπει να υπάρχει, μια ενότητα αυτής της πολλαπλότητας, ένα όλον το οποίο είναι ακριβώς το όλον αυτών των απο-

σπασμάτων. Ένα Εν και ένα Όλον τα οποία θα λειτουργούσαν ως αποτέλεσμα, αποτέλεσμα μηχανών και όχι αρχών. Μια επικοινωνία η οποία δεν θα ετίθετο ως αρχή, αλλά θα προέκυπτε από τη λειτουργία των μηχανών και των εξαρτημάτων τους, από τα μη επικοινωνούντα αποσπάσματα». Από αυτή την προοπτική μπορούμε να δούμε τη λογοτεχνία, και ιδιαίτερα την ποίηση, σαν ένα πεδίο όπου το μέρος μάχεται να ενωθεί με το όλον (ή: σε ακραίες περιπτώσεις, να το υποκαταστήσει), παρά την επίγνωση ότι το μόνο που έχει στα χέρια της είναι η ρητορική της γλώσσας.

2.

Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα ο χρόνος, ως ιδεώδης ολότητα θρυμματισμένη από την ανθρώπινη ιστορία, αποτέλεσε κεντρικό ζήτημα σε συζητήσεις για έννοιες όπως παράδοση, κληρονομιά, παρελθόν, αρχέτυπη καταγωγή και πολιτισμική αργοπορία. Στενά συνδεδεμένη προς την επίμονη αυτή θεώρηση του χρόνου ήταν η έμμονη εστίαση στην αρχαιότητα. Η κλασική παράδοση, αναστημένη και εξευρωπαϊσμένη κατά την Αναγέννηση, πρόσφερε το εξιδανικευμένο όλον έναντι του οποίου ο σύγχρονος πολιτισμός μετρήθηκε και βρέθηκε να υπολείπεται σε πληρότητα και γνησιότητα. Ανάμεσα στις διάφορες συμβολοποιημένες μορφές που πήρε ο διάλογος μεταξύ σύγχρονης και αρχαιότητας εκταταμένη διάδοση είχε εκείνος των «ερείπιων». Τα ερείπια ως απομεινάρια ενός ανυπέριθτου παρελθόντος ανυψώθηκαν στο επίπεδο ιερού αισθητικού αντικείμενου, που περιείχε μέσα στον συμβολισμό του την εμπειρία της απολεσθείσας απαρχής και τη μεγαλοκήνη επίγνωση της παραμορφωτικής επρροής του χρόνου σε κάθε τι ανθρώπινο. Το σύμβολο των ερείπιων απέκτησε κατ' αυτόν τον τρόπο ένα κεντρικό νόημα στον Ευρωπαϊκό Ανθρωπισμό και θεωρήθηκε κατάλληλο εξεικονιστικό μέσο για να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στις αφηρημένες έννοιες της χρονικότητας, της ολότητας, της γνησιότητας και του αισθητικού ενδιαφέροντος για τα απομεινάρια του παρελθόντος, καθώς επίσης και για τον πολιτισμικό σχετικισμό.

Το ερείπιο, όπως το απόσπασμα, μπορεί να είναι τυχαίο, το αποτέλεσμα της εργασίας του χρόνου και του καιρού σε μια κατασκευή που κάποτε υπήρξε, ή εσκεμμένο, μια ερειπίωδης κατασκευή που δημιουργήθηκε ως τέτοια για το αισθητικό της πλεόνασμα. Όπως είπε ο Φρίντριχ Σλέγκελ σε έναν περίφημο αφορισμό: «Πολλά έργα των αρχαίων έχουν γίνει αποσπάσματα. Πολλά έργα των σύγχρονων είναι ήδη αποσπάσματα από τη στιγμή της σύλληψής τους». Ο 18ος αιώ-

Κούριον Κόρινθου, Απόλλων Υάτης, 1953.

νας ήταν ιδιαίτερος ενήμερος για τα αρχαία και τα γοτθικά αποσπάσματα, για τα απομεινάρια έργων που κάποτε ήταν ολόκληρα. Δεν είναι σύμπτωση ότι αυτή η επίγνωση εντάθηκε όταν κατά το τέλος του αιώνα οι αρχαιολογικές ανασκαφές, αποτέλεσμα οι ίδιες του ρομαντικού ιστορικού και του αισθητικού ανθρωπισμού, έφεραν στο φως μεγάλο αριθμό μνημείων. Τα μνημεία αυτά, χειροποίητα απόδειξη της σκληρότητας του χρόνου, αντιπροσώπευαν μια τόσο μεγάλη πολιτισμική αξία στον λόγο της σύγχρονης κοινωνίας, ώστε συνεισέφεραν πολλαπλώς σε τρία σημαντικά συμβάντα: την οργάνωση του μουσείου όπως το ξέρουμε σήμερα, την εξάπλωση του ταξιδεύειν και την καθιέρωση της αισθητικής ως νέου πεδίου γνώσης με αντικείμενο τη μελέτη της φύσεως του ωραίου στα έργα τέχνης.

Ένα επαναλαμβανόμενο θέμα κατά τον 18ο αιώνα είναι η μοναχική μορφή που ατενίζει ένα ερείπιο. Τα ερείπια στοιχειώνουν την εποχή ως τα πλέον ισχυρά σύμβολα της κατάρρευσης αυτοκρατοριών και της παρακμής κοινωνιών. Σιχνά υπηρετούν καινοφανείς θεωρήσεις του παρελθόντος και των δύσκολων δεσμών του με το παρόν. Τα ερείπια είναι αφενός υπενθύμιση του θανάτου για τα άτομα και για ολόκληρους πολιτισμούς, αφετέρου, συχνά ταυτοχρόνως, εμπνευστή ή πρόκληση. Είναι πρακτικώς υπόμνηση του χάους που ενεδρεύει πίσω από κάθε λογική τάξη, της τυφλής δύναμης του χρόνου και της φύσης, της βαρβαρότη-

τας που απειλησε διαχρονικά το καθιερωμένο σχήμα του πολιτισμού.

Η ποίηση των ερειπίων έφθασε στο απόγειό της κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα με ποιητές όπως ο Μπάιρον και ο Σέλλεϊ. Η εικόνα της Ρώμης στον Μπάιρον, που την εμφανίζει σαν μαρμαρίνη ερημιά, ανακαλεί μια πλούσια λογοτεχνική και καλλιτεχνική παράδοση η οποία αλεικόνισε το κλασικό τοπίο σαν τοπίο φθοράς. Έτσι βλέπουμε στα χροακτικά του Πιρανέζι ένα δάσος περμένων κίωνων να πνίγεται στο μάρμαρο και στις πέτρες, παρατηρούμε τη φύση να προσέρχεται στα σπασμένα μνημεία του ανθρώπου. Ερείπια και θραύσματα αρθρώνουν έναν λόγο ρομαντικής αισθητικής τόσο ελκυστικό στους σύγχρονους που οδήγησε στην τεχνητή αναπαραγωγή τους. Αμφότερα χρησιμοποιήθηκαν ως αντίδραση προς τη συμβατική καλαισθησία, αμφισβητώντας κρατούσες αντιλήψεις σχετικά με την ομορφιά, τη συμμετρία, τη συνοχή και την τάξη. Η κατασκευή ερειπίων υπήρξε τόσο ιδιόμορφη (αν όχι εκκεντρική) ώστε προκάλεσε έντονες διαφωνίες. Τα τεχνητά ερείπια είναι από τα πλέον αξιοθέατα χαρακτηριστικά του τοπίου κατά τον 18ο αιώνα. Πέρα όμως από αυτή τη, γραφική για ορισμένους, μίμηση της αρχαιότητας, τα ερείπια λειτούργησαν τόσο ως μνημεία του παρελθόντος, όσο και ως ειρωνική θεώρησή τους. Αντανακλούν ταυτόχρονα μεταλαχολα για έναν χαμένο πολιτισμό αλ-

λά και την ανάγκη να ενσωματώσουν την απώλεια σε έναν καινούργιο.

Η Έλξη αυτή για τα ερείπια, η απόλαυση των ερειπίων, λειτούργησε ως το κατάλληλο γενικό πλαίσιο για τον μετασχηματισμό μιας αισθαντικότητας σε συρμό, ένα είδος αστικού κλασικισμού, ο οποίος θα μπορούσε να εξεταστεί σε συσχετισμό με την συγκαρινή βιομηχανική επανάσταση και με τις κοινωνικές συνέπειες του ρομαντικού κινήματος. Ο διακοσμητικός και εξεζητημένος χαρακτήρας αυτού του συρμού εληγή τη διάχυτη μορφή της ερειπιομανίας που πήρε η αρχαιοπάθεια τον 18ο αιώνα. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι αργότερα, κατά το τέλος του 19ου αιώνα, η ερειπιομανία παρέπεμπε στα πολιτισμικά αξιοπερίεργα και τις υπερβολές που χαρακτήριζαν ένα συγκεκριμένο παρελθόν. Ο Ουίλιαμ Γκίλιπερ στην κωμική όπερα *Mikado* (1885) απεικονίζει εύστοχα την τάση αυτή: «Υπάρχει ένα πάθος παλαβό / Για ένα ερείπιο ρομαντικό / Νομίζουν ότι είναι / Επαρκώς παρηκμασμένος».

Την ίδια εποχή δεν είναι εύκολο να βρει κανείς περιπτώσεις που αποδεικνύουν διαφορετική χρήση του συμβόλου, δηλαδή χρήση που να συνδέει το ερείπιο με την έμμεση αμφισβήτηση της ηγεμονικής ισχύος. Όπως είπε ο Ντιντερό: «Είναι αναγκαίο να σωφιστούμε σε ερείπια ένα ανάκτορο για να το κάνουμε ενδιαφέρον». Το να σκέπτεται κανείς ένα υπάρχον κτίριο ως ερείπιο, είναι σαν να το σκέπτεται ως ενεχόμενο στις διεργασίες της ιστορίας. Η πρόβλεψη ενός ερείπιου σημαίνει ότι αναγνωρίζεις κανείς ότι τόσο ο ίδιος όσο και το ερείπιο καθορίζονται ιστορικά. Είμαστε δικαιολογημένοι κατ' αυτήν την έννοια να υιοθετήσουμε τον όρο του Ντιντερό «ποιητή των ερειπίων», για να περιγράψουμε το εύθραυστο του ανθρώπινου περιβάλλοντος, των κτιρίων και της ζωής.

Η ποιητική αυτή είναι η ποιητική ενός συμβόλου. Και το σύμβολο του ερειπίου είναι το προϊόν της οργανικής ανάπτυξης της μορφής. Στον κόσμο του, ζωή και μορφή είναι ταυτόσημα. Η δομή του είναι ίδια με τη δομή της συνεκδοχής, επειδή το σύμβολο, κατά τον Πολ ντε Μαν, «είναι πάντοτε μέρος της ολότητας που αντιπροσωπεύει ... Η υλική αντίληψη και η συμβολική φαντασία είναι συνεχείς όπως το μέρος είναι συνεχές με το όλον». Η ρομαντική έμμονη για το απόσπασμα και την αποσπασματικότητα δανείστηκε από αυτή την ποιητική των ερειπίων την έννοια του ατελείωτου και την αισθητική του ατελούς. Το ρομαντικό απόσπασμα ως περιληπτική έννοια παρέχει τη θεωρητική βάση για μια γενική αισθητική η οποία κάλυψε επαρκώς έναν ευρύ κύκλο εννοιών και αντικειμένων που δείχνουν μη πληρότητα ή ασυνέχεια.

Καθώς είναι αναπόσπαστο μέρος της ρομαντικής αισθητικής, το απόσπασμα

προσέλκυσε την προσοχή πολλών φιλόλογων και κριτικών. Η ποιητική των ερειπίων και η αισθητική της αποσπασματικότητας ενέχονται στη σύζητηση περί κλασικισμού και ρομαντισμού. Τα ζητήματα αυτά συζητούνται αναπόφευκτα με έναν ιδεώδη τόπο, ο οποίος δεν είναι άλλος από την Αρχαία Ελλάδα. Για τους κλασικιστές, καθώς και για τους ρομαντικούς, η αναγωγή στο λίκνο του πολιτισμού αναδεικνύει μια χώρα η οποία μέχρι το 1821 ήταν μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αμέσως μετά ένα ανεξάρτητο και φτωχό μικρό κράτος.

Το ταξίδι σε αυτή τη χώρα έγινε κατά το τέλος του 18ου και την αρχή του 19ου αιώνα μέρος της ρομαντικής στάσης προς την αρχαιότητα, που συμπεριλάμβανε ταυτόχρονα τον μύθο της Ανατολής και τις εξωτικές περιπλανήσεις του ρομαντικού ήρωα. Μια ικανοποιητική περιγραφή της τάσης αυτής είναι ο όρος Ρομαντικός Φιλελληνισμός (Romantic Philhellenism), ο οποίος φέρνει στον νου την ευρωπαϊκή προσκόλληση σε μια εξιδανικευμένη εκδοχή της Αρχαίας Ελλάδας που συχνά συνοδεύεται από την επιθυμία επισκέψεως του τόπου όπου τα ερείπια μπορούσαν να αναφλέξουν τη ρομαντική φαντασία. Ως αποτέλεσμα έχουμε, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των ταξιδιωτών στην Ελλάδα, αξιοσημείωτη αρχαιολογική δραστηριότητα (όχι πάντοτε ανιδιοτελή), και παθιασμένη προσπάθεια ανάκτησης μέσω των ερειπίων, των θραυσμάτων και των συντριμμιών, εκείνου που δεν ήταν εκεί, του μέρους δηλαδή που είχε ανεξκλήτα χαθεί.

Η πραγματική Ελλάδα και οι πραγματικοί Έλληνες θεωρούνταν, στις περισσότερες περιπτώσεις, εμπόδιο σε αυτή την ανάκτηση. Ένας εκφυλισμένος, βάρβαρος λαός που κατοικούσε έναν τόπο που έφτασε κάποτε στην τελειότητα. Ο σύντροφος του Μπίρτον Τζον Καμ Χόλμχαουντ αναφέρει το 1810: «Μέχρι πριν από λίγα χρόνια, ένα ταξίδι στην Αθήνα θεωρείτο αξιοσημείωτο γεγονός, γεμάτο δυσκολίες και κινδύνους. Και την περίοδο κατά την οποία κάθε πλούσιος νέος, στη Γαλλία και την Αγγλία, θεωρούσε απαραίτητο μέρος της παιδείας του την επίσκεψη στα υπάρχοντα μνημεία αρχαίας τέχνης της Ιταλίας, μόνο μερικοί απελλιπόμενοι φιλόλογοι και καλλιτέχνες διακινδύνευαν να εμπιστευθούν τους εαυτούς τους σε βαρβάρους για να μελετήσουν τα ερείπια της Ελλάδας». Συνήθως, ο Ρομαντικός Φιλελληνισμός πρόβαλε την Ελλάδα ως ουτοπική, αλλά εξαίσιμη. Αρκαδία της φαντασίας που δεν έμοιαζε σε τίποτα με την πραγματική χώρα που αναδύεται δύσκολα στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Η αντίληψη αυτή δεν τους εμπόδιζε βέβαια να οικειοποιηθούν

ποικιλοτρόπως τα αρχαία κείμενα. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις η Ελλάδα συνιστούσε μια πνευματική περιοχή που ενσωμάτων τόσο την άγρια ομορφιά όσο και την αρχαία σοφία. Η απολιπτή κατάσταση της χώρας κρατούσε επί αιώνες μακριά τους ταξιδιώτες, όμως όταν τελικά έφθαναν εκεί, ανακάλυπταν περισσότερα από όσα περίμεναν.

Ήταν ο γερμανός λόγιος Βίνκελμαν ο οποίος, κατά τα λεγόμενα του Χάρι Λέβιν, «αποκρυστάλλωσε στις μελέτες του την επιστημονική προσέγγιση της Ελλάδας από τους αρχαιολόγους, τη συναισθηματική προσέγγιση από τους ταξιδιώτες και την αισθητική προσέγγιση από τους ποιητές». Η λατρεία του αισθητισμού οδήγησε σε μια εξιδανικευση της χώρας, όπως αυτή εμφανίζεται στα απομεινάρια της τέχνης της, παραπέμποντας στο χαμένο μεγαλείο του παρελθόντος. Οι περιηγητές, σύμφωνα με τον Μπίρτον, αγαπούσαν να βρίσκονται ανάμεσα σε «απομεινάρια πραγμάτων που είχαν πεθάνει / θραύσματα από πέτρες και πλάσματα από πηλό». Καθώς το αρχαίο θάψμα της Ελλάδας δεν ήταν εκεί αλλά είχε για πάντα χαθεί στον χρόνο, η αληθινή Ελλάδα δεν ήταν απαραίτητη για την κατασκευή ενός φανταστικού τόπου που είχε μόνο εξωτερική ομοιότητα με την καταγωγή του. Ευρωπαίοι συγγραφείς και ποιητές μπορούσαν να αναφέρονται στην υπερβατική έννοια της Ελλάδας χρησιμοποιώντας αντικειμενική γεωγραφία και ιστορία, χωρίς όμως να έχουν άμεση επαφή με τη χώρα, χωρίς να έχουν ποτέ επισκεφθεί και δει τους σύγχρονους Έλληνες και τον τόπο τους. Ο Βίνκελμαν, ο Λέβινγκ, ο Ικέτε, ο Σίλλερ και ο Χέλντερλιν, για παράδειγμα, δεν είδαν ποτέ την Ελλάδα. Πολύ συχνά η αληθινή χώρα, υπό ξένη κατοχή ή όχι, είχε σημασία μόνο στον βαθμό που φιλοξενούσε θραύσματα από το ασύγκριτο και αμετάκλητα χαμένο Όλον ή πρόσφερε διδακτικά παραδείγματα προς αποφυγήν που ανακαλούσαν την παρακμή ανώτερων πολιτισμών. Μόνο η Ελληνική Επανάσταση, και η ρομαντική έξαψη να βλέπει κανείς ένα μικρό έθνος να πολεμά για ελευθερία, έδινε ηρωικό παράδειγμα στην ευρωπαϊκή ψυχή και τράβηξε την προσοχή στους αγώνες και στις δοκιμασίες ενός λαού στην προσπάθειά του να αποκτήσει εθνική υπόσταση.

Καθώς οι ξένοι πλησίασαν το ελληνικό πρόβλημα με ρομαντικές προσδοκίες και αλαζονικές προθέσεις, ποια ήταν η αντίδραση των Ελλήνων; Η λογοτεχνία και η πνευματική ζωή προσπαθούσαν επίμονα να ακολουθήσουν τα ευρωπαϊκά πρότυπα και ανταποκρίθηκαν με πληγωμένη υπερηφάνεια και απελπισμένη αγωνία σε κάθε πρόκληση που αμφισβητούσε τη φυλετική

τους συνέχεια. Όντας οι κληρονόμοι ενός παρελθόντος, ενός τόπου και μιας γλώσσας, έπρεπε να αποδεχθούν αντίξοι του ονόματός τους. Το λεγόμενο «άγχος του παρελθόντος» ως εκ τούτου δεν όριζε μόνο τη δική τους αντίληψη για την παράδοση, αλλά περιείχε και την αναμέτρηση με τις εκτεταμένες οικειοποιηθείσες της Ελλάδας από την Ευρώπη. Κατά μία έννοια το άγχος της Ελλάδας ήταν και άγχος της Ευρώπης, της οποίας ο διογκωμένος Φιλελληνισμός αντιπαρέθετε στην πραγματικότητα μιας φτωχής χώρας του 19ου αιώνα το ιδεώδες του λίκνου του πολιτισμού. Ο διχασμός που επέφερε στο συλλογικό σώμα αυτή η πείση εκ μέρους των Ευρωπαίων, και η συνακόλουθη αμφιταλάντευση, μπορεί να εξηγηθεί εν μέρει την απώλεια προσανατολισμού της Ελλάδας κατά τον 19ο αιώνα.

Στη λογοτεχνία ο κυρίαρχος τρόπος αντίδρασης σε παρόμοιες τάσεις ήταν εύλογο πατριωτικός, ηρωικός και αμυντικός. Το πραγματικό παρόν, με τα κλασικά του απομεινάρια εγκλωπιμένα σε μια ανατολική κοινωνία, ερχόταν σε αντίθεση με την εικόνα του κορυφαίου παρελθόντος. Αναπόφευκτα υπηρέτησε όχι πολύ κολακευτικές συγκρίσεις μεταξύ του τώρα και του τότε, καθώς επίσης και παθιασμένες προτροπές για μια νέα αρχή, δηλαδή για μια σύγχρονη αναβίωση της αρχαίας ακμής. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η λογοτεχνία απέφυγε να αντιμετωπίσει τα δύσκολα ερωτήματα που αναφέρονταν στη συνύπαρξη τέτοιων ανόμοιων πραγμάτων, προτιμώντας μια μάλλον περιγραφική παρουσίαση της κατάστασης. Ίδω ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτής της κατάστασης:

- Το ζήτημα της ταυτότητας υποβαθμίστηκε σε πρόβλημα νομιμότητας στη διεκδίκηση κληρονομικών δικαιωμάτων.

- Το θέμα των ερειπίων και των θραυσμάτων συζητήθηκε μόνο στις αρχαιολογικές μελοδραματικές και διακοσμητικές του διαστάσεις.

- Το πρόβλημα της σύγχρονης Ελλάδας, καθώς προσπαθεί να ανυψωθεί στην κορυφή του δικού της μύθου, έγινε η μόνη αναπηρία ενός ολόκληρου λαού, το κρυμμένο του τραύμα, ακόμη δύσκολο να θεραπευτεί.

- Το μάτι του άλλου αντικειμενοποιεί, ό,τι είναι αμφίβολο, σδιαμόρφωτο, αντιφατικό και θέτει όρια σε όλες τις διεκδικήσεις για εθνική ταυτότητα. Οι Έλληνες έλκονταν από το βλέμμα του άλλου και ταυτόχρονα ενοχλούνταν από τις αποξενωτικές απαιτήσεις του.

3.

Σε μια χώρα όπου η ταυτότητα συνιστούσε ταυτόχρονα ιδεολογικό και αισθητικό πρόβλημα και όπου το τοπι-

κό, το αρχαίο και το ευρωπαϊκό συνυπήρχαν σε κατάσταση μόνιμης ρευστότητας, αλλάζοντας συνεχώς κατεύθυνση και αναπροσδιορίζοντας τις σχέσεις τους, ήταν αναπόφευκτο τα ερωτήματα «τι είναι ελληνικό» και «τι είναι ελληνικότητα» να τεθούν με επείγοντα τρόπο και συγκινησιακή αμεσότητα. Βέβαια, τέτοια ερωτήματα από την ίδια τη φύση τους είναι αδύνατον να απαντηθούν οριστικά. Από τη στιγμή που διεκδικεί κανείς τη μία και μοναδική ελληνικότητα, από τη στιγμή δηλαδή που αποκλείονται οι «ελληνικότητες», το ερώτημα παύει να είναι ερώτημα ιστορικού χαρακτήρα και γίνεται ισχυρισμός ιδεολογικού περιεχομένου.

Η έννοια της ελληνικότητας, διαρκώς παρούσα στην ελληνική ιστορία, τείνει συνήθως να ενισχύει την εθνική μυθολογία και έτσι, αντί να λειτουργεί ως καταλύτης μιας πολυμερούς σύνθεσης και ως κόμβος συλλογικής διαλεκτικής, επικάθεται ως παρηγορητικό βάλασμο σε μια κοινωνία που παλεύει να συγκροτηθεί μέσα σε έναν ωκεανό απο αβυσσότητες, ανασφάλειες, υποψίες και καστροφές. Ως ζητούμενο ενεργοποιεί λανθάνουσες προσωπικές ή συλλογικές προσδοκίες, κινητοποιεί την πνευματική ζωή ενός έθνους που μεγαλαυχεί ή αυτολοιδορείται στην περιφέρεια μιας Ευρώπης της οποίας θεωρεί ότι είναι το κέντρο, η κοιτίδα του πολιτισμού.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τη σοβαρότητα του ζητήματος, δεν είναι καθόλου περίεργο που η ελληνική εκδοχή του μοντερνισμού, όπως δυναστευτικά και εσφαλμένα ορίζεται από τη συνεκδοχική γενιά του '30ου, έδωσε σε τέτοια θέματα ύψιστη προτεραιότητα, αναμόρφωσε τη δομή τους και τα διαπραγματεύτηκε στα συμφραζόμενα της οιοθητικής του μοντερνισμού και της εθνικής ιδεολογίας. Μεταξύ άλλων σημαντικών θεμάτων οι αντιπαράθεσεις που ακολούθησαν ανέδειξαν πρωτίστως τα ερωτήματα που συνέδεαν την «ταυτότητα» με την ιστορική αργοπορία και τη θρυμματισμένη κληρονομιά, όπως τα τροποποίησε η προβολή τους στην οθόνη του ευρωπαϊκού μοντερνισμού. Η γενιά του '30 κατέστησε το ζήτημα αυτό πυρήνα της ποιητικής της, εσωτερικεύοντας παράλληλα τις ιδεολογικές του προεκτάσεις.

Ο Γιώργος Σεφέρης υπήρξε ο κατεξοχών λόγιος ποιητής αυτής της γενιάς που ανταποκρίθηκε στην πρόκληση και ανέλαβε να τη διαχειριστεί με δύο τρόπους: παίρνοντας μέρος στη θεωρητική συζήτηση και συγκροτώντας μια νέα ποιητική. Η ποιητική θεωρία και η ποιητική πράξη, στη διαπλεγόμενη λειτουργία τους, αναμετρώνται επίμονα με το πρόβλημα της κληρονομιάς, με το νόημα της *ελληνικότητας*, με τη θλίψη να είναι κανείς μοντέρνος όντας Έλληνας. Στην πολίση του ιδιαίτερα το πρόβλημα του

χρόνου είναι πενταχού παρόν, λιγότερο σε σχέση με το νόημα του ανθρώπινου βίου και περισσότερο σε σχέση με το νόημα της ανθρώπινης ιστορίας. Είναι η ιστορία που στόχειώνει την ποιητική του μυθολογία, η ιστορία ως χρόνος που έρχεται από το παρελθόν και εισβάλλει στο παρόν με τη μορφή της μνήμης. Ο μοντερνισμός του, δηλαδή η αντίληψή του για τους ποιητικούς πειραματισμούς στο παρόν και για το παρόν, αναδύεται κάτω από το βάρος του παρελθόντος. Μπορούμε, με τις αναγκαίες επιφυλάξεις, να γενικεύσουμε στο σημείο αυτό και να πούμε ότι ο Ελληνικός Μοντερνισμός στο σύνολό του εκφράζει τις ίδιες αντιθέσεις, με την ιστορία να έχει τὸ πάνω χέρι σε κάθε απόπειρα ανανέωσης, υπέρβασης και απόρριψης τόσο στην αισθητική όσο και στην ιδεολογία. Η ιστορική μνήμη ελέγχει την ώθηση για λογοτεχνική αλλαγή και θέτει όρια στην εικονοκλαστική ορμή της νεωτερικότητας. Η λήθη στο πεδίο της «ελληνικότητας», δηλαδή της «ελληνικής ταυτότητας», είναι αδύνατη.

Η γενιά του '30 αναγνώρισε και δέχθηκε το βάρος του παρελθόντος ως εθνικό και προσωπικό τραύμα. εξιδανίκευσε την έννοια της κληρονομιάς και επαναπροσδιόρισε την έννοια της παράδοσης. Ο Σεφέρης, ως ο πλέον εξέχων και σημαντικός αντιρροπώπος αυτής της γενιάς, επεδίωξε στην ποίησή του τη δύσκολη συνάντηση της νεωτερικότητας με την παράδοση και αισθανθηκε την ανάγκη να αναμετρηθεί με τα δύσκολα προβλήματα που προκύπτουν από τη συνάντηση αυτή όχι μόνο ποιητικά αλλά και θεωρητικά. Η ποιητική του ως εκ τούτου είναι μίγμα συμβολικής παράστασης και κριτικής άποψης, γνώρισμα που δικαιολογεί τον παραλληλισμό του με τον Τ. Σ. Έλιοτ.

Για τον Σεφέρη ο χρόνος (ως υποκειμενική μνήμη και συλλογικό πεπρωμένο) είναι το νήμα που κρατά ενωμένα όλα τα ποιήματά του. Η παρουσία του χρόνου προκαλεί μόνιμη κρίση, ένα είδος δραματικής κορύφωσης των αντιθέτων. Κατ' αυτών τον τρόπο αποκαλύπτεται η αγωνία του ποιητή να βρει τη δική του θέση στον κόσμο, χωρίς να τον καταπαεί το κενό που άφησε πίσω της η αντιπαράθεση ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν. Η αντίδραση του Σεφέρη παίρνει το σχήμα αέναου ταξιδιού που κουβαλά τα ορατά σύμβολα ενός τόπου τουτόχρονα μυθικού, κειμενικού και εμπειρικού. Μέσω αυτών των συμβόλων το ελληνικό πρόβλημα παρουσιάζεται ως πρόβλημα χρόνου, ως πρόβλημα που αναγκάζει τον ποιητή να επινοήσει την δική του γλώσσα επιβίωσης. Η γλώσσα αυτή όμως δεν μπορούσε να καλύψει το κενό που χάσκει ανάμεσα στον τόπο και

Σαλαμίνα Κύπρου, Άγιος Επιφάνιος, 1953.

στον χρόνο. Αντιθέτως το αναγνωρίζει ως μοιραίο συστατικό ενός τόπου με μόνιμες οφειλές στον χρόνο. Η αδυναμία να απαλλαγεί από το βάρος του χρόνου

και να επανακτήσει τη χαμένη ολότητα βρίσκει το χωρικό της ισοδύναμο στην εικόνα του σπασμένου, του ακρωτηριασμένου, του ερειπίου.

Γιατί γνωρίζαμε τόσο πολύ τούτη τη μοίρα μας / στριφογυρίζοντας μέσα σε σπασμένες πέτρες, τρεις ή έξι χιλιάδες χρόνια / ψάχνοντας σε οικοδομές γκρεμισμένες που θα ήταν ίσως το δικό μας σπίτι / προσπαθώντας να θυμηθούμε χρονολογίες και ηρωικές πράξεις / θα μπορούσαμε; (Μυθιστόρημα, ΚΒ)

Αν οι ανώνυμες πέτρες του παρελθόντος, που είναι κατεσπαρμένες στην ελληνική γη, υπενθυμίζουν στον σύγχρονο ποιητή την κυρίαρχη παρουσία του χρόνου, η εικόνα του θραύσματος υποδεικνύει την ασυνέχεια της ιστορίας και την κατάρρευση της πληρότητας του νοήματος, λόγω της καταστροφής που προέβλεπτο ο χρόνος στην πλήρη και ακέραιη μορφή. Η κληρονομιά τον βαρύνει καθώς διεκδικεί την ταυτότητά του.

Αυτές οι πέτρες που βουλιάζουν μέσα στα χρόνια ως πού θα με παρασύρουν; / Τη θάλασσα τη θάλασσα, ποιος θα μπορέσει να την εkanτλήσει; / Βλέπω τα χέρια κάθε αυγής να γνέφουν στο γύπα και στο γεράκι / δεμένη πάνω στο βράχο που έγινε με τον πόνο δικός μου, / βλέπω τα δέντρα που ανασταίνουν τη μαύρη γαλήνη των πεθαμένων / κι έπειτα τα χαμόγελα, που δεν προχωρούν, των αγαλμάτων; (Μυθιστόρημα, Κ)

Η παρουσία των αγαλμάτων αναζητά επιμόνως να επιστραφεί το χαμένο νόημα, η χαμένη τους ζωή. Αλλά αφού αυτό δεν είναι δυνατόν, αφήνονται λειψά στην σπασμένη αλυσίδα της ιστορίας. Η μεταίωξη της απόπειρας για απόδραση από την ιστορία και επιστροφή σε μια απόλυτη υπαρξιακή αλήθεια είναι κεντρικό θέμα στην ποίηση του Σεφέρη - ένα ταξίδι χωρίς αρχή και τέλος. Μια απελπισμένη ανολήθηση του άλλου πέρα από τους περιορισμούς του χρόνου και της μνήμης. «γιατί γυρεύουμε την άλλη ζωή, / πέρα από τ' αγάλματα» (Μυθιστόρημα, Ε).

Αλλά πέρα από τα αγάλματα υπάρχουν μόνον άλλα αγάλματα για πάντα και πέραν της άλλης ζωής υπάρχει ένα άλλο πέραν. Η μόνη αληθινή εμπειρία για τον Σεφέρη είναι ο τόπος του, το μέρος όπου ο χρόνος άφησε τα ίχνη του. Ο τόπος υπάρχει ως χωροποιημένη εκδοχή του χρόνου, ενώ ο χρόνος γίνεται νοητός μόνο ως χρονοποιημένη εκδοχή του χώρου. Το σύμβολο της ποιητικής του Σεφέρη που εκφράζει τη δυαδικότητα της ποιητικής ταυτότητας είναι το σύμβολο των ερειπίων, το οποίο συσχετίζει τον Σεφέρη με την παράδοση του Ρομαντικού Φιλελληνισμού υπό την έννοια ότι συνεχίζει τη συζήτηση για την αρχαιότητα, την ιστορική αργοπορία, την αποσπασματικότητα, τη μόνιμη εμπειρία τη μη πληρότητας.

Ι. Κ. ΧΑΣΙΟΤΗΣ
 Άδελφά Έθνη εν Μεσοθιέλλει
 ΑΡΜΕΝΙΟΙ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ
 ΣΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ
 ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ
 (1856-1914)

UNIVERSITY STUDIO PRESS
 Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων & Περιοδικών

www.universitystudiopress.gr

Τα ερείπια δρουν ως εξεικονισμός όπου χρόνος και χώρος αλληλοεπιδρούν ως χασμός που αφήνει στην τομή του ένα χαίνον κενό. Το κενό στην ποίηση του Σεφέρη συμμετέχει στη διαρκή αναζήτηση ταυτότητας κατά την οποία το νόημα της «Ελλάδας» αποκτά ιστορική υπόσταση την ίδια στιγμή που παραμένει ασύλληπτο. Αυτό που η τέχνη σημαίνει και αντιπροσωπεύει για άλλους μοντερνιστές, στον Σεφέρη αντικαθίσταται από την Ελλάδα, η οποία στο τέλος ταυτίζεται με τη συνεκδοχή των ερειπίων. Είναι ένας τόπος που συνεχίζει να έχει ανάμεσα στα παλαιά ερείπια αυθεντώντας καινούρια. Αυτό για τον Σεφέρη είναι η σύγχρονη τραγωδία της χώρας του.

Η Ελλάδα παραμένει ατελής και ελλιπής γιατί η ταυτότητά της είναι ήδη πάντα ένας κόσμος ερειπίων. Συνεχίζει να προχωρά στην ιστορία σαν ρομαντικό απόσπασμα, σε διαρκή εκκρεμότητα, χωρίς ποτέ να ολοκληρώνει το έργο της, αφού το εκάστοτε παρόν γίνεται το καινούργιο πεδίο όπου δραματοποιείται η θλίψη και η σύγχυση που προκαλεί το κενό των ερειπίων. Με αυτή την κατάσταση πρέπει να αναμετρηθεί κάθε φορά στην ιστορία το «μοντέρνο». Μοντερνισμός και ελληνικότητα είναι ένας δύσκολος αλλά αναπόφευκτος διάλογος που ακόμη συνεχίζεται. Και καθώς τα ερείπια μένουν πάντα σκαταμένα κάθε κίνηση προς το μέλλον κουβαλά και αυτή την θλίψη.

Για τον Σεφέρη επομένως τα ερείπια δεν είναι απλώς ένας εξωραϊσμένος ρητορικός τρόπος («Με τ' αρχαία μνημεία και τη σύγχρονη θλίψη»). Βαθμιαία διείσδυσε στην ίδια την ποιητική του και άρχισε να ραγίζει την στέρη μορφή της και την υπολογισμένη υσορροπία της. Στα «Τρία κρυφά ποιήματα» (1966), την τελευταία του ποιητική συλλογή, η μνήμη των ερειπίων ορίζει την αποχαιρετιστήρια χειρονομία του: «Εγώ είμαι ο τόπος σου / ίσως να μην είμαι κανείς / αλλά μπορώ να γίνω αυτό που θέλεις». Προς το τέλος της ζωής του ο ποιητής φαίνεται να έχει αντιληφθεί ότι μια ποιητική περί, επί, παρά των ερειπίων δεν είναι δυνατόν να σταθεί, εκτός αν η ποιητική γλώσσα είναι προετοιμασμένη να δει την ίδια την ποιητική σε ερείπια, σαν ερείπια.

Η επίγνωση αυτή έχει δύο πλευρές: η μία αναφέρεται στην αναμέτρηση με την ιστορία και η άλλη στην ικανότητα της γλώσσας να γεμίζει το κενό. Ακόμη όμως και στην ήττα το κέρδος είναι σημαντικό. Ο ελληνικός μοντερνισμός αναδύεται από αυτή την αναμέτρηση με τα ερείπια, καθώς επιβαίνει στο τρένο που ταξιδεύει μακριά από τα δεσμά της εντοπιότητας. Πίσω του πάντα ο ίδιος ορίζοντας η αντιμετώπιση της ρωγμής, του χάσματος, ή, τι απομένει στον τόπο από τον χρόνο όταν όλα ήταν «πλήρη θεών», δηλαδή το «κενό».

4.

Η ποιητική των ερειπίων στον Σεφέρη δεν εξαντλείται στην απλή θεματική του ελληνικού τοπίου ούτε περιορίζεται στα στερεότυπα του ευρωπαϊκού κλασικισμού ή του ρομαντικού φιλελληνισμού. Αντίθετα, έχει εγκαταστήσει τους τρόπους της στον πυρήνα της λογοτεχνικής φράσης. Ακόμη και όταν οι εξεικονίσεις των ερειπίων θυμίζουν τη συμβατική αρχαιολατρία ή ρέπουν προς τις εξιδανικεύσεις που διακίνησε ο παλιός περιηγητισμός συνεχίζουν να συνδέονται με βαθύτερες διεργασίες του σεφερικού λόγου. Ο Σεφέρης είναι πρωτίστως ο ποιητής των ερειπίων υπό μία ελλοιπική έννοια, δηλαδή υπό την έννοια ότι ο σύγχρονος άνθρωπος και ο σύγχρονος πολιτισμός πάσχουν από την ασθένεια του κατακερματισμού, της απομόνωσης, της μελαγχολίας: είναι διάχυτη στο έργο του η νοσταλγία για τον χαμένο παράδεισο, είτε πρόκειται για την αφανισμένη παιδική ηλικία είτε για την αλλοιωμένη παράδοση είτε για τη χαμένη ταυτότητα.

Το δράμα του Σεφέρη παριστάνεται ποιητικά ως βαθύτατη υπαρξιακή κρίση που επιμερίζεται στην προσωπική και στη συλλογική μυθολογία. Από αυτή την κρίση απορρέει το ερώτημα περί ταυτότητας. Έναντι αυτού του ερωτήματος σχεδιάζει ο Σεφέρης την ποι-

ητική του, που δεν είναι άλλη από την ποιητική των ερειπίων, αφού η ελληνική ταυτότητα είναι πάντα δέσμια του «κενού» που έχει αφήσει πίσω του ο ιστορικός χρόνος. Γι' αυτό ο λόγος του ποιητή επιχειρεί να ισορροπήσει πάνω σε αυτό το κενό, προτείνοντας μια αισθητική λύση: ο ευρωπαϊκός μοντερνισμός, όταν τεθεί στην υπηρεσία της παράδοσης μπορεί να εξφάνει μια νέα εκδοχή της ελληνικότητας, μια εκδοχή που θα συνδέσει την εθνική ταυτότητα με τον ευρωπαϊκό ανθρωπισμό.

Ωστόσο, το κενό πάντα θα υπάρχει, όσο και αν αντιμετωπίζεται με την παρομυθία της τέχνης, και σε αυτό το κενό η ποίηση του Σεφέρη λοξοκοιτάει διαρκώς, τότε με υπαρξιακή αγωνία και τότε με ιδεολογικό μελοδραματισμό. Είναι εύλογο ο Σεφέρης να είναι ο ποιητής των ερειπίων και υπό μία άλλη έννοια, αυτή του εθνικού ποιητή που αναδομεί την παράδοση με τα εργαλεία του ευρωπαϊκού μοντερνισμού. Ως εθνικός ποιητής ο Σεφέρης δεν ακολουθεί απλώς την παράδοση του Παλαμά και του Σικελιανού, δεν επιδιώκει να γίνει συνεχιστής, αντίθετα επιδιώκει να δώσει καινούργιο περιεχόμενο στην έννοια, έστω και αν μια τέτοια πρόθεση είναι εξ ορισμού αντιφατική. Η αντίφαση που ενυπάρχει στην έννοια ενός εθνικού ποιητή που εντάσσεται στον ευρωπαϊκό μοντερνισμό εξισορροπείται από τις περιπέτειες της ελληνικής ι-

στορίας που απαιτούν έναν διαφορετικό λόγο, πιο τραγικό και πιο θυμόσοφο, από εκείνον της πατριωτικής εξαρσης ή των φυλετικών οραματισμών.

Η ποιητική των ερειπίων στον Σεφέρη παραπέμπει στην ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας, στη διαδρομή της οποίας οι έννοιες «ελληνικότητα» και «εθνική ταυτότητα» είναι πάντα παρούσες σε πολλές εκδοχές και αμφιβασίες, με αυθαιρεσίες στην ένταση των αντιπαράθεσεων, με συχνές συνενυρέσεις αισθητικής και ιδεολογίας. Υπό μία έννοια καμιά προσέγγιση της νεοελληνικής λογοτεχνίας δεν μπορεί να αποφύγει την αναμέτρηση με την αισθητική ιδεολογία της ελληνικότητας που δεν πρέπει να ταυτίζεται υποχρεωτικά με τα παρενηγήματα του εθνικισμού ή με τις φαντασιώσεις του ελληνοκεντρισμού.

Από τα ποιητικά σπαράγματα του Σολωμού και τα «ηρειπωμένα λείψανα» του Κάλβου έως τους «γκρεμισμένους βωμούς» του Σεφέρη και «τα ωραία μέσα ερείπια» του Ελύτη η ελληνική λογοτεχνία, όπως και η ελληνική κοινωνία, παλεύουν να γεμίσουν το κενό της ταυτότητας: «Οι κρυφές συλλαβές όπου πάσχιζα την ταυτότητά μου ν' αρθρώσω», εξομολογείται ο Ελύτης στο «Άξιον Εστί». Μόνο όμως στον Σεφέρη η ποιητική των ερειπίων μετατρέπεται την εικονογραφία της εντοπιότητας σε υπαρξιακό ζήτημα και αισθητικό πρόταγμα με τέτοιον τρόπο που να περιλαμβάνει τις περιπέτειες της ταυτότητας και συγχρόνως να μεταβάλλει σε ποιητική όλη τα ερείπια που η δική του εποχή σωριάζει ανελέητα στο ταλαιπωρημένο είδωλο της ελληνικότητας.

Μια τέτοια ποιητική των ερειπίων είναι όμως μέρος μιας ευρύτερης εθνικής ποιητικής που δεν ατενίζει απλώς τα ερείπια του παρελθόντος της αλλά δημιουργεί και τα ερείπια του μέλλοντός της. ▲

II. GRAN RIFIUTO

Σε μερικούς ανθρώπους έρχεται μια μέρα που πρέπει το μεγάλο Ναι ή το μεγάλο Όχι να παίξει.

Κ.Π. Καβάφης, «Che fece ... il gran rifiuto»

Σύννοους και κατηφής ο Ωραλος Αλέξιος απέτυχε οικτρά κι εξουθενώθηκε. Και μόλο που το εκφώνησε το διάγγελμα με περισσή πειθώ και με απροσποίητο θάρρος, διανθίζοντάς το μ' όλα αυτά που τόσο αρέσουν —«δημοκρατία», «αξιοπρέπεια εθνική», «κυριαρχία λαϊκή» κι άλλα ηχηρά παρόμοια—, μονάχος επιτέλους στο σκοτάδι του Μαξίμου άκουγε τον άχο των πλησιαζόντων γεγονότων. Κι όσο κι αν το μεγάλο το «όχι» προπαγάνδιζε, —γι' αυτό ανέκαθεν τον είχε τάξει η Ιστορία, έλεγε— αυτό που κατά βάθος προσδοκούσε, κι ασ μην τολμούσε μήτε στον καθρέφτη του να κει, ήταν εκείνο το φριχτό, το απευκαίτο «ναι». Γιατί χόρη στο «ναι» μονάχα θα μπορούσε να ρίξει από τους ώμους τη βαριά πορφύρα, να φρίξει, να κρηφτεί, μακάρι να χεθεί —αν θα 'ταν κάτι τέτοιο πλέον δυνατό— άγνωστος μέσα στ' άγνωστο και τ' αγριεμένο πλήθος.

— Ευριπίδης Γαραντούδης

1 Η «Ποιητική των ερειπίων» είναι β-να εκτενής δοκίμιο που γράφτηκε στα αγγλικά στις αρχές της δεκαετίας του 1990 αλλά δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Παρέμεινε δηλαδή το ίδιο σε κατάσταση ερειπίου. Επιχειρεί να εξετάσει το θέμα θεωρητικά αλλά ταυτίζοντάς να προσκομίζει άρθωνα παραδείγματα από την ευρωπαϊκή και κυρίως, την ελληνική λογοτεχνία. Θεώρησα ότι στην παρούσα κρίσημη στιγμή που το φάσμα των ερειπίων κατασκεπάζει για μια ακόμη φορά την εσάσι λαβωμένη ελληνική ταυτότητα, το συγκεκριμένο απόσπασμα, χωρίς τον φιλολογικό φόρτο, μπορεί να δώσει αφορμή για χρήσιμους συζητησιμούς. Ξεχωριστά ευχαριστώ τη Φροφύλη Ανθή Κοιμιάση που ταίριαζε το αγγλικό κείμενο τόσο καλά στα ελληνικά, όπως άλλωστε έχει κάνει και σε πολλές άλλες περιπτώσεις.